

ISSN 0354-8759

БЕОГРАДСКА
ДЕФЕКТОЛОШКА
ШКОЛА

2/2007

Раније ДЕФЕКТОЛОШКА ТЕОРИЈА И ПРАКСА (1977-1995)
Раније СПЕЦИЈАЛНА ШКОЛА (1952-1977)

ИРЕНА ВУКОВИЋ
МИЛЕ ВУКОВИЋ¹

¹ Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

ОДНОС РАЗВИЈЕНОСТИ ЛЕКСИКОНА И СОЦИЈАЛНЕ ЗРЕЛОСТИ КОД ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНОМ ДИСФАЗИЈОМ

У раду су приказани резултати испитивања односа експресивног вокабулара и социјалне зрелости код деце са развојном дисфазијом. Процена експресивног вокабулара извршена је помоћу Бостонског теста номинације и Теста стрип приче, а за процену социјалне зрелости примењена је Vineland-Dall скала. Резултати су показали да се деца са развојном дисфазијом значајно разликују у погледу нивоа развијености лексикона и социјалне зрелости у односу на децу са типичним језичким развојем. Утврђена је значајна повезаност између нивоа развијености лексикона и социјалне зрелости како код деце са развојном дисфазијом, тако и код деце са типичним развојем

Кључне речи: развојна дисфазија, експресивни лексикон, социјална зрелост

УВОД

Суштински значај за разумевање процеса социјалног развоја имају развојне когнитивистичке теорије, чији су представници познати психолози Пијаже и Виготски. Пијаже је на емпиријски утврђеној периодизацији интелектуалног развоја засновао своја епохална истраживања развоја основних механизма социјалног понашања – говора и моралног суђења. У својој културно-историјској теорији развоја виших менталних функција Виготски полази од претпоставке о њиховом социјалном пореклу и јединству социјалног и индивидуалног понашања људске јединке. Активно учешће појединца у различитим видовима социјалне интеракције, пре свега у заједничким практичним активностима, успостављању система афективних односа и вер-

балној комуникацији, истовремено је нужан услов одржања заједнице и индивидуалног развоја појединца. Овом теоријом се наглашава да обрасци делатности и знаковни системи садржани у социјалној интеракцији не представљају само спољашње чиниоце индивидуалног развоја већ и конститутивне елементе из којих се постепено изграђују сазнајне, афективне и делатне функције, као и укупна организација личности и понашања јединке. Символичке операције, говор и осећање личног идентитета, на пример, формирану у процесу социјалне интеракције и размене постају унутрашњи, лични организатори понашања јединке. (Пијаже, 1971; Виготски, 1983)

На повезаност језичког и социјалног развоја указују и неки теоријски ставови о усвајању језика. Тако на пример, представници социјално-прагматичког приступа истичу да су у првих неколико месеци, деца ангажована у дијадичној интеракцији, да би се у периоду између девет и дванаест месеци развила способност за тријадичну интеракцију, када бебе ступају у интеракцију са другом особом поводом трећег ентитета. Основни процес којим дете учи речи, према заговорницима овог приступа, јесте имитација (Akhtar, & Tomasello, 2000). Ивић (1987) такође наводи да се из примарне социјалности детета развија афективна дијадична интеракција мајка-дете, која представља матрицу социјалне интеракције. Овај аутор истиче се да је практично-ситуациона комуникација претеча касније вербалне комуникације. Практично-ситуациона комуникација представља оквир у коме се врши размена когнитивних садржаја и порука. Ова размена се обавља у оквиру који чини асиметрична дијада, где одрасли непрекидно врши тумачење радњи детета, те се на тај начин изграђује заједничка реалност у коју одрасли уноси семиотичка средства. Почети семиотичке комуникације налазе се, поред комуникативних гестова, у првим речима (Ивић, 1987).

Појава *две речи уједно представља и први знак усвајања језика код деце*, а развој речника је уједно и најоучљивија карактеристика развоја језика у раном дечјем узрасту. Речи претходе каснијим сложенијим облицима говорног понашања, тј реченици. Прикладно коришћење речи неког језика често се изједначава са познавањем тог језика. Од тренутка када се идентификује »прва« дечја реч очекује се равномеран лексички развој и у разумевању и у произвођењу језика. Међутим, испитавања показују на значајне разлике у нивоу експресивног и рецептивног лексикона. Тако је, на пример, катрактеристично да већина деце од 18 месеци може да продукује око 50 речи и да разуме још пет пута толико. Око друге године експресивни вокабулар се креће око 300 речи. Током треће године долази до импресивног увећања обима и разноврсности експресивног речни-

ка; дете активно користи од 500-100 речи, а са четири године активно користи око 1500 речи. Обим рецептивног лексикона је значајно већи на свим узрастима.

Досадашња истраживања су показала да деца са развојном дисфазијом, поред других знакова језичког оштећења, имају изразито оскудан речник. Низак опсег експресивног речника и тешкоће у усвајању значења речи су често и најочљивија карактеристика деце са овим обликом језичког поремећаја. Често се наводи да деца са развојном дисфазијом немају проблема у области когнитивног и социјалног функционисања. Имајући у виду ове податке и напред наведене чињенице који указују на повезаност језичког и социјалног развоја, циљ нам је био да испитамо однос између развијености лексикона и социјалне зрелости код деце са развојном дисфазијом.

За реализацију овог циља постављени су задаци истраживања:

1. Утврдити ниво развијености експресивног речника (лексикона) код деце са развојном дисфазијом у поређењу са децом типичног језичког развоја
2. Утврдити ниво социјалне зрелости код деце са развојном дисфазијом у поређењу са децом са типичним развојем
3. Испитати да ли социјална зрелост корелира са нивоом развијености лексикона код деце са развојном дисфазијом и деце са типичним развојем.

МЕТОД РАДА

Узорак истраживања

Узорак истраживања састојао се од 30 деце са развојном дисфазијом, узраста од 4-7 година. Ова деца су представљала експерименталну групу.

Критеријуми за укључивање деце у узорак били су:

- а) присуство поремећаја у развоју говора и језика, који одговара клиничкој слици (дијагнози) развојне дисфазије
- б) просечан или надпросечан интелектуални статус детета
- в) одсуство оштећења слуха
- г) уредан неуролошки налаз
- д) одсуство тешких моторних или телесних оштећења
- ђ) одсуство психотичног поремећаја

У узорак, дакле, нису укључена деца са соматским, неуролошким, или психијатријским поремећајима, васпитно запуштена деца, деца са оштећењем слуха и интелекта и деца без родитељског старања.

Контролну групу чинило је 30 деце са типичним језичким развојем, тј. деце без сметњи у говорно-језичком развоју. Деца контролне групе су уједначена према узрасту и стручној спреми родитеља са децом из експерименталне групе. Сва деца, укључена у истраживање, спадају у групу просечно интелигентне деце (85-110 IQ), што је утврђено методом WISC или Равеновим прогресивним матрицама у боји. Према томе, деца експерименталне и контролне групе су уједначена и према интелектуалном статусу.

Технике истраживања

Испитивање експресивног речника извршено је помоћу Бостонског теста номинације и теста Стрип прича.

Бостонски тест именована (*Каплан и сар. 1983*)

Овај тест је намењен за процену номинативне функције говора код одраслих особа и развијености речника код деце. Осим процене речника, тестом се процењује и присуство абнормалности у говору као што су парафазације, персеверације и др. Тест има две верзије. Првобитна верзија, која садржи 85 црно-белих цртежа и друга, краћа верзија, која садржи 60 цртежа рангираних према фреквентности коришћења речи у свакодневном говору. У овом истраживању је коришћена краћа верзија, прилагођена децем узрасту.

Тест се примењује индивидуално уз презентацију једне по једне слике, а задатак испитаника је да именује предмет, односно живо биће приказано на цртежу. Уколико испитаник не може да се сети назива приказаног појма, испитивач му даје фонемску подршку (почетни глас или слог тражене речи или пак семантичку подршку (описујући основну намену тог предмета, на пример то служи за чешљање).

Одговори се бележе у посебном, за то предвиђеном, формулару. За сваки спонтано дат тачан одговор, или одговор уз семантичку подршку испитаник добија 1 поен. У осталим случајевима испитанику се даје 0 поена.

Тест стрип прича (*Владисављевић, 1983*)

Циљ овог теста је процена говорно-језичке развијености (речника, граматике, синтаксе), уз помоћ слика које су логично повезане у смисаону целину. Тест се састоји од четири слике међусобно повезане редоследом догађаја. Слике су прилагођене децем узрасту и блиске су њиховом животном искуству.

Тестирање се изводи индивидуално, тако што се слике у следу поставе испред испитаника. Детету се сугерише да добро разгледа слике, а затим да исприча шта се дешава на тим сликама. Истовремено испитивач указује на то да ове слике заједно илуструју једну ситуацију, тј. догађај. Ако испитаник не може самостално да исприча причу, испитивач поставља одређена питања која наводе дете да одговарајуће одговоре. Испитивач записује све што испитаник каже.

Након добијеног узорка говора, у овом раду су процењени:

- укупан број речи продукованих током описа слика
- заступљеност појединих врста речи

Процена социјалне зрелости

Процена социјалне зрелости извршена је помоћу Скале социјалне зрелости (Vineland-Doll). Ова скала пружа могућност добијања скице о томе у којој мери су деца способна да се старају сама о себи и да учествују у активностима које воде ка дефинитивној независности од одраслих особа. Скала садржи низ ајтема који су хијерархијски распоређени, према сложености задатака, тако да репрезентују прогресивну матурацију у самопомоћи, самосталности, кретању, занимању (активности детета) и комуникацији.

Скала се користи за утврђивање социјалне зрелости код деце од раног узраста па до 10. године. Она пружа могућност откривања проблема у социјалном понашању. Поред тога, ова скала је корисна за саветовање и подучавање деце, зато што указује на релативне аспекте социјалне компетенције. Ајтеми ове скале груписани су у одговарајуће категорије, према хронолошком узрасту детета. Разрађен је посебан систем скоровања за оцену успешности извршавања појединих задатака, на основу кога се добија укупан скор у складу са хронолошким узрастом.

Процедура и место истраживања

Сви испитивачи експерименталне и контролне групе су тестирали индивидуално у засебној просторији изолованој од буке. Добијени подаци бележени су у посебно припремљене протоколе, за сваког испитаника понаособ. Након завршеног тестирања вршена је оцена резултата тестирања и њихово уношење у базу података..

Истраживање је обављено у Институту за експерименталну фонетику и патологију говора у Београду и дечјем вртићу »Наша радост« у Новом Београду.

Статистичка обрада података

Анализа података је обухватила:

1. поређење група испитаника на појединим варијаблама;
2. испитивање мера повезаности између независних и зависних варијабли, као и мера повезаности између зависних варијабли у складу са постављеним циљевима.

Примењени су параметријски и непараметријски статистичких постуци. Статистичка анализа разлика између група (испитаници са развојном дисфазацијом/испитаници са типичним језичким развојем) на испитиваним варијаблама је заснована на т-тесту и анализи варијансе. Дистрибуција испитаника према стручној спреми родитеља је анализирана коришћењем Mann-Whitney теста. Повезаност између варијабли је испитивана коришћењем Spearman-овог коефицијента корелације.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Табела 1 – Дистрибуција испитаника са развојном дисфазацијом и испитаника са типичним језичким развојем према узрасту и стручној спреми родитеља

Статистички параметри	Е група	К група	Е група	К група
АС	68.97	68.87	2.00	2.00
Станд. девијација	12.02	12.40		
Минимум	48.00	48.00	2.00	2.00
Максимум	84.00	84.00	3.00	3.00
	т-тест .032 p > 0.05		Mann-Whitney U= 435.000 p > 0.05	

Подаци у табели 1 показују да су деца са развојном дисфазацијом у просеку имала 68,97 месеци, тј. 5 година и 8 месеци. Најмлађи испитаник имао је 48 месеци, а најстарији 84 месеца. Деца контролне групе су уједначена по узрасту са децом експерименталне групе (т-тест=.032; p>0,05). Поред узраста, испитаници са развојном дисфазацијом су уједначени са испитаницима контролне групе и према стручној спреми родитеља (Mann-Whitney U=435.000; p>0.05) Наиме, родитељи обе групе испитаника имали су у просеку средњу стручну спрему.

Табела 2 – Резултати испитивања социјалне зрелости код деце са развојном дисфазом и деце са типичним језичким развојем

Статистички параметри	Vineland-Doll скала социјалне зрелости	
	Е група	К група
Mean	57.32	61.92
Станд. девијација	6.79	6.91
Минимум	31.00	49.00
Максимум	64.50	71.00
	F= 6.771 df=1 p< 0, 05	

Анализа варијансе показује значајан ефекат фактора група, што говори да се припадници експерименталне и контролне групе различито понашају на тесту социјалне зрелости. Примена Vineland– Doll скале показала је да деца са развојном дисфазом имају значајно снижење постигнућа на тесту социјалне зрелости у односу на узраст. Минималан број поена у овој групи је 31, док максималан скор износи 64. Насупрот њима, минималан скор у контролној групи испитаника је 49, а максималан скор 71. Добијене разлике су статистички значајне ($p < 0,05$). Ови подаци показују да деца са развојном дисфазом имају нижи ниво социјалне зрелости у односу на децу са типичним језичким развојем, што се може видети из табеле 2.

Табела 3 – Просечне вредности на Бостонском тесту именовања

Статистички параметри	Бостонски тест	
	Е група	К група
АС	18.37	34.00
Станд. девијација	5.37	6.14
Минимум	10.00	18.00
Максимум	30.00	43.00
	F=110.001 df=1 p=.000	

Табела 4 – Просечан број речи на тесту Стрип прича код деце са развојном дисфазацијом и деце контролне групе

Статистички параметри	број речи	
	Е група	К група
АС	16.43	19.6667
Станд. девијација	9.33	10.08014
Минимум	2.00	9.00
Максимум	43.00	65.00
	F=1.662 df=1 p= .203	

Подаци на Бостонском тесту именована показују да деца са развојном дисфазацијом имају значајно нижи опсег експресивног речника у односу на децу контролне групе. Иако су деца контролне групе у просеку продуковала већи број речи на тесту Стрип прича, у поређењу са децом са развојном дисфазацијом, добијене разлике нису статистички значајне ($p > 0,05$). Међутим, испитаници су се међусобно разликовали у погледу заступљености поједних врста речи. Тако је у говору деце са развојном дисфазацијом идентификован значајно мањи број предлога и заменица у поређењу са децом са типичним развојем (Табеле 5 и 6).

Табела 5 – Просечне вредности на тесту Стрип прича према врстама речи (именице, глаголи, придеви)

Статистички параметри	укупно именица		укупно глагола		укупно придева	
	Е група	К група	Е група	К група	Е група	К група
АС	3.50	3.43	3.50	4.13	.17	.033
Станд. девијација	1.93	1.30	1.46	1.46	.46	.819
Минимум	1.00	2.00	1.00	2.00	.00	.00
Максимум	12.00	8.00	6.00	10	2.00	1.00
	F=.025 df=1 p>0.05		F=2.838 df=1 p>0.05		F=2.168 df=1 p>0.05	

Табела 6 – Просечне вредности не тесту Стрип прича према врстама речи (везници, заменице, предлози)

Статистички параметри	Укупно везника		Укупно заменица		укупно предлога	
	Е	К	Е	К	Е	К
АС	.67	.87	.73	1.47	.67	1.13
Станд. девијација	.71	.73	.58	.82	.66	.82
Минимум	0	0	0	0	.00	.00
Максимум	3	4	2	3	2.00	3.00
	F=1.155 df=1 p>0,05		F=15.950 df=1 p<0 .001		F=5.896 df=1 p<0 .01	

Табела 14– Корелација социјалне зрелости и лексичких способности код деце са развојном дисфазом и деце контролне групе

Vineland-Doll skala		Бостон	Број речи (Стрип)	укупно именица	укупно глагола
		Контролна група	.762(**)	.403(*)	.341
Експериментална група	.512(**)	.415(*)	.245	.441(*)	

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Подаци у табели 14 показују да код деце са развојном дисфазом постоји висока повезаност између нивоа развијености експресивног лексикона и социјалне зрелости. Такође је утврђена повезаност средњег степена између заступљености глагола и нивоа социјалне зрелости. Сличан образац повезаности између лексикона и социјалне зрелости утврђен је и код деце са са типичним језичким развојем (контролна група).

Ови подаци сугеришу да развој експресивног речника прати социјално сазревање детета, односно да ниво социјалне зрелости одговара степену развијености лексичке структуре.

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК

Процена развијености лексикона Бостонским тестом именована показала је да деца са развојном дисфазијом имају значајно нижи опсег речника у свом активном говору у односу на децу без поремећаја у језичком развоју. Ови подаци показују да клиничку слику развојне дисфазije карактерише оскудан речник о чему сведоче и резултати из литературе (Владисављевић 1987; ИЦД 10, 1992), Разлике које су добијене на плану развијености лексикона применом Бостонског теста именована и теста »Стрип прича« могло би се објаснити следећим. Изгледа да деца са поремећајима у језичком развоју лакше продукују речи током одговорајућег контекста, тј. слике која илуструје њима блиске догађаје (Стрип прича), него приликом презентовања изолованих илустрација одређених објеката (Бостонски тест именована). Због тога се деца са развојном дисфазијом вероватно и не разликују значајно у броју продукованих речи у форми приче од својих вршњака са типичним развојем.

Мања заступљеност заменица код испитаника са развојном дисфазијом показује да ова деца имају тешкоће са усвајањем деиктичких речи, нарочито речи које се односе на личне (ја/ти) карактеристике говорне ситуације. Овај податак јасно потврђују клинички подаци који сведоче о томе да деца са развојном дисфазијом себе означавају у трећем лицу јединине и да тешко усвајају прво и друго лице.

Применом Winelad Doll скале показано је да деца са развојном дисфазијом имају значајно нижи ниво социјалне зрелости у односу на децу контролне групе, тј децу без поремећаја у говорно-језичком развоју. Ови подаци показују да поремећаји у говорном развоју остављају последице на социјалном плану. Могло би се рећи да дисфазична деца, иако примарно имају мотив и потребу за успостављањем социјалних контаката и учествовање у свакодневним активностима, због језичког поремећаја касније социјално сазревају у поређењу са својим вршњацима.

Утврђивањем сигнификантне повезаности између развијености лексикона и социјалне зрелости, показано је да се развој речника одвија упоредо са развојем социјалног понашања. Наиме, наши подаци говоре у прилог повезаности социјалне зрелости са нивоом развијености експресивног лексикона, како код деце са типичним језичким развојем, тако и код деце са развојном дисфазијом. На основу ових података могло би се претпоставити да са развојем речника дете бива социјално компетентније, тј. да се упоредо са развојем језика одвија и развој социјалног понашања. Како наши подаци показују да

деца са развојном дисфазом имају значајно мањи степен социјалне зрелости у односу на децу без поремећаја у језичком развоју, могло би се претпоставити да је узрок томе мања језичка компетенција деце са развојном дисфазом. Овај податак иде у прилог теорији која наглашава значај имитативног учења за усвајање језика (Фергунсон, 1977, Кристал, 1996). Према тој теорији деца усвајају језик имитирајући говор одраслих особа У складу са тим могло би се претпоставити да дисфазична деца, због сметњи у језичком развоју, нису у стању да успостављају социјалне контакте на начин на који то чине њихови вршњаци без поремећаја у језичком развоју, што осујећује или пак одлаже процес социјалног сазревања.

На основу изнетих података, може се рећи да говор представља један од основних механизма социјалног понашања, што заступа развојна когнитивистичка теорија, чији су представници познати психолози Пијаже и Виготски. У својој културно-истројској теорији развоја, Виготски полази од предпоставке о социјалном пореклу виших менталних функција и јединству социјалног и индивидуалног понашања јединке. Мид (Мead) такође указује на неодвојиву везу социјалног развоја и вербалне комуникације. Утврђена корелација сметњи у развоју појединих елемената језичке структуре и социјалне зрелости код наших испитаника такође потврђују повезаност језичког и социјалног развоја.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bishop, D.V.M. (1997): *Uncommon understanding: Developmental and disorders of language comprehension in children*. Hove, UK: Psychology Press
2. Ferguson, C. A. (1977): *Baby talk as a simplified register*, In Snow and Ferguson (eds) *Talking to children*, Cambridge.
3. Ивић И. (1987): *Човек као анимал симболициум*. Нолит, Београд.
4. ИЦД-10 Класификација менталних поремећаја и поремећаја понашања. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1992
5. Kaplan E., Goodglass H. Weintraub S.: *Boston naming test*, Lea and Febiger, 1983.
6. Кристал Д. (1996): *Кембричка енциклопедија језика*, Нолит, Београд
7. Piaget Jean, (1971): *The theory of stages in cognitive development*, in Green, R. Ford. M. P. And Flamer, G: B. (Eds.), *Measurement and Piaget*, New York : McGraw– Hill, pp. 2-11
8. Пијаже Ж. Инхелдер, Б. (1987): *Интелектуални развој детета*. Завод за уџбенике и наставна средства, београд
9. Васић, С. (1971): *Говор вашег детета*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

10. Виготски, Л., (1983): Мишљење и говор, Нолит, Београд.
11. Vigotski, L.,S. (1963): Learning and development, Educational Psychology in The U.S.S.R., B. Simon (ed.) Satnford, Calif, Stanford Univeristy press.
12. Владисављевић С. (1987): Афазије и развојне дисфазије, Научна књига, Београд.
13. Владисављевић С. Поповић М. (1983): Тестови за испитивање говора и језика. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

RELATIONSHIP BETWEEN DEVELOPMENT OF VOCABULARY AND SOCIAL MATURITY IN CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DYSPHASIA

IRENA VUKOVIĆ, MILE VUKOVIĆ¹

¹Faculty for Special Education and Rehabilitation University of Belgrade

Summary

The results of examination of relationship between the expressive vocabulary and social maturity in children with developmental dysphasia are presented in this paper. The Boston naming test and Test of strip story are used for evaluation of vocabulary, and for evaluation of social maturity the Vinelad – Dall scale was used. The results showed significantly lower development of vocabulary as well as social maturity in children with developmental dyspahasia compared to control group of children. Significantly correlation between the development of vocabulary and social maturity is nouticed, both in children with developmental dysphasia and in control group of children.

Key words: developmental dysphasia, expressive vocabulary, social maturity